

vr. 586^a-588^b). Süleyman Neş'et tarafından yapılan tercümesi (*Terceme-i Dû Beyt-i Mesnevî*) basılmıştır (İstanbul 1263). **30. Risâle fi'l-ʿarûz** (Nuruosmaniye Ktp., nr. 3254, vr. 404-409; nr. 3652, vr. 639-648). **31. Risâle-i Fihrist** (İÜ Ktp., FY, nr. 23, vr. 139^b-142^a). Câmî'nin bütün eserlerinin isminin zikredildiği bu fihrist hayatının son yılında hazırlanmış olmalıdır (Câmî'nin eserlerinin yazma nüshaları için ayrıca bk. Ethé, *Catalogue*, nr. 894-976; Münzevî, *Fihrist*, tür.yer.; FME, s. 392-446; Karatay, *Farsça Yazmalar*, s. 234-259; basılmış eserleri için bk. *Fihrist-i Kitâbhâ-yi Çâpt-i Fârsî*, tür.yer.).

BİBLİYOGRAFYA :

Abdurrahman-ı Câmî, *Divân-ı Kâmil-i Câmî* (nşr. Hâşim Radî), Tahran 1341 hş./1962; a.m.f., *ed-Dürrü'l-fâhire* (nşr. N. L. Heer — A. Müsevî Bihbehânî), Tahran 1980; a.m.f., *Heft Evreng* (nşr. Murtazâ Müderris-i Gilânî), Tahran 1337 hş./1958; a.m.f., *Nefehât* (nşr. Mehdi Tehvidîpür), Tahran 1336 hş./1957; *Divân-ı Sultân Hüseyin Mirzâ Baykara be-İnzimâm-ı Risâle-i ʿÜ* (nşr. Muhammed Ya'kûb Vâhidi-i Cüz-cânî), Kâbil 1346 hş./1968, s. 220-221; Ali Şir Nevâî, *Mecâlisü'n-nefâ'is* (nşr. Ali Asgar Hikmet), Tahran 1323 hş./1944, s. 56, 229; a.m.f., *Divân-ı Fânî* (nşr. Rükneddin Hümâyünferrûh), Tahran 1342 hş./1963; Kâşifi, *Reşahât*, Kanpur 1912, s. 133-163; *Reşahât Tercümesi*, İstanbul 1279, s. 150-180; Hândmîr, *Habîbü's-siyer*, Tahran 1333 hş./1954, IV, 337-338; Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik*, Beyrut 1975, s. 159-160; Feridun Bey, *Münşeât*, I, 361, 365; Sâm Mirza, *Tezkire-i Tuḥfe-i Sâmî* (nşr. Rükneddin Hümâyünferrûh), Tahran 1346 hş./1967, s. 143-152; Hâce Bahâeddin Hasan Nisârî-i Buhârî, *Müzekkir-i Aḥbâb* (nşr. Muhammed Fazlullah), Haydarâbâd 1969, s. 64-67, 174-178; *Divân-ı Süheylî* (haz. Ömer Okumuş, doktora tezi, Tahran 1352 hş./1973); Ethé, *Catalogue*, nr. 894-976; a.m.f., *Catalogue of the Persian Manuscripts*, s. 1357; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 533 vd.; Asaf Halet Çelebi, *Molla Câmî*, İstanbul 1940; Ali Asgar Hikmet, *Câmî, Hayatı ve Eserleri* (trc. M. Nuri Gencosman), İstanbul 1949; Safâ, *Edebiyyât*, IV, 347-368, 514-517; E. Browne, *Ez Sa'îdî tâ Câmî* (trc. Ali Asgar Hikmet), Tahran 1339 hş./1960, s. 745-792; Karatay, *Farsça Yazmalar*, s. 234-259; Agâh Sırrı Levend, *Ali Şir Nevâî*, Ankara 1965-68, IV, 103-110; FME, s. 392-446; Münzevî, *Fihrist*, Tahran 1349 hş., I-VI (konu ve kitap adına göre ilgili ciltlere bk.); Z. Mütemen, *Tahavvül-i Şi'r-i Fârsî*, Tahran 1352 hş./1973, s. 109-110, 172, 331, 339-341; *Fihrist-i Kitâbhâ-yi Çâpt-i Fârsî*, Tahran 1352 hş./1973, I-III; J. Rypka, *Târîh-i Edebiyyât-ı İrân* (trc. İsâ Şihâbî), Tahran 1354 hş./1975, s. 354-357; Süleyman Uludağ, "Tabakât-ı Süfiye Kitapları, Câmî, Lâmiî Çelebi, Nefehâtü'l-üns", *Nefehât Tercümesi* içinde, s. 22-30; Abdülkadir Karahan, "Câmî'nin Arba'in'i ve Türkçe Tercümeleri", *TDED*, IV/4 (1952), s. 345-371; BSOAS, XLIV (1981), s. 433-434; Z. Velidi Togan — H. Ritter, "Câmî", *İA*, III, 15-20; Cl. Huart — H. Massé, "Djâmi", *Et*² (Fr.), II, 432-433.

ÖMER OKUMUŞ

CÂMÎ, Ahmed-i Nâmekî

(احمد نامق جامی)

Ebû Nasr Ahmed
b. Ebi'l-Hasen en-Nâmekî
(ö. 536/1141)

Câmiyye tarikatının kurucusu,
mutasavvif-şair.

441'de (1049) Horasan'ın Keşmir bölgesindeki Nâmek köyünde doğdu. Şeyhülislâm, Şeyh-i Câm, Pîr-i Câm ve özellikle Jendepîl (Zendefîl) gibi unvanlarla tanınır. Meşhur sahâbî Cerîr b. Abdullah el-Becelî'nin soyundan geldiği için Şeyh Ahmed el-Arabî veya Ahmed el-Becelî adıyla da anılır. Doğduğu yer olan Horasan'ın Nâmek köyüne nisbetle kendisine Ahmed-i Nâmekî denildiği gibi daha sonra yerleştiği Câm şehrinde meşhur olduğu için Ahmed-i Câm veya Ahmed-i Câmî de denilmiştir.

Câmî, *Sîracü's-sâ'irîn* adlı eserinde bizzat anlattığına göre gençlik yıllarını avare ve ayyaş olarak geçirdi. Dost ve arkadaşları için düzenlediği bir iştret meclisi sırasında karşılaştığı birtakım hârikulâde haller tövbekâr olmasına vesile oldu. Ailesini ve köyünü terkederek Câm şehri civarındaki bir dağda inzivaya çekildi. On sekiz yıl boyunca devam eden inziva hayatında fıkıh, kelâm, hadis, tefsir, edebiyat ve tasavvuf sahalarında bilgi sahibi oldu. Menâkıbnâmesinde bu bilgileri kendisine Hızır'ın öğrettiği nakledilen Câmî'nin mânevî ve tasavvufî hayatı meşhur süfi Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr'ın (ö. 444/1052) ruhanî tesirine bağlanmaktadır. Menkıbeye göre Ebû Saîd, Hz. Ebû Bekîr'den kendisine itikâl eden hırkâmin ileride ortaya çıkacak olan Ahmed-i Câmî'ye verilmesini oğlu Ebû Tâhir'e vasiyet etmiş ve bu vasiyet yerine getirilmiştir. Bu menkıbe sebebiyle Câmî, Ebû Saîd'e mânen mürid olan kırk veliden biri kabul edilmiştir. Bu velilerden biri de İmam Gazzâlî'nin mürcüsi Ebû Ali el-Fârmedî olup Ahmed-i Câmî'nin tasavvufî makamının Nakşî silsilesinde yer alan bu zattan daha üstün olduğu söylenir. Câmî ile Ebû Saîd'in ruhaniyeti arasında varlığı kabul edilen bu alâkaya göre onun Üveysî olduğu söylenebilir. Ancak Câmî ile Ebû Saîd hemen hemen birbirinin zıddı denilecek kadar farklı düşüncelere sahiptirler. Ebû Saîd insanları tövbe, zühd ve takvâya, Ahmed-i Câmî ise aşk ve müsamahaya davet eder. Birincisi irşadta sert ve çatik kaşlı, ikincisi yumuşak ve güler yüzlü olmayı tercih

etmiştir. Mensur eserlerinde zühd ve takvâya önem veren Ahmed-i Câmî şiirlerinde daha çok sevgiden bahsetmiş, âşıkane, hatta zaman zaman rindâne manzumeler kaleme almıştır.

Menkıbeye göre Câmî kırk yaşındayken ilham yoluyla kendisine inzivayı terketmesi bildirilmiş, bunun üzerine insanların arasına karışarak elli yıldan fazla bir süre irşadla meşgul olmuştur. Vaz vermek ve nasihat etmek üzere gittiği Serahs, Bâzcân, Herat, Merv, Bâharz ve Nişâbur'da bulunan âlim ve emirlerle tanıştı; dinî gerçeklerin yaygınlaşması ve halkın ahlâk bakımından düzelmesi için çaba gösterdi. 1140'ta hacca gitti, dönüşte Nişâbur'a uğradı ve şehrin ileri gelenleriyle görüştü. 10 Muharrem 536'da (15 Ağustos 1141) Câm şehri civarında Me'dâbâd (Mehdâbâd) köyündeki zâviyesinde vefat etti ve buraya defnedildi. Uzun bir ömür süren Câmî'nin 300.000, bazı kayıtlara göre 600.000 kişinin hidayetine vesile olduğu rivayet edilir.

Me'dâbâd o devirde önemli bir yer olmamakla beraber gerek şeyhin türbesinin burada olması, gerekse çocukları ve torunlarının burada oturmaları sebebiyle müridlerinin ziyaret ettiği, hatta yerleştiği bir belde haline geldi. Timur ve Hümâyün gibi meşhur hükümdarlar da bu ziyaretçiler arasındadır. Kısa bir süre sonra Me'dâbâd şehri Türbet-i Câm veya Türbet-i Şeyh-i Câm diye anılmaya başlandı. Mezarı üzerinde inşa edilen ve bir sanat şaheseri sayılan türbesi Kümbed-i Sebz veya Kümbed-i Firûzşâhî adıyla meşhurdur.

Bazı mutasavvıfların bekâr yaşamayı tercih ettikleri bir devirde yaşamış olan

Ahmed-i Câmî'nin mezarı - Me'dâbâd / İrân

CÂMÎ, Ahmed-i Nâmekî

Câmî'nin otuz dokuzu erkek, üçü kız olmak üzere kırk iki çocuğu olmuş, başkalarına da evlenmeyi tavsiye etmiştir. Soyu dokuz asırdır İran'da Meşâyih-i Câm adıyla anılmakta ve bugün de mânevî nüfuzu devam etmektedir. İbn Battûta onu Hint padişahının öldürttüğünü, bu devirde Câm şehrinin şeyhin çocuklarının elinde bulunduğunu, bunların büyük servetlere sahip olduklarını, bolluk ve refah içinde yaşadıklarını kaydetmekteyse de İbn Battûta'nın şeyhin ölümü konusunda verdiği bilgi doğru değildir. Ahmed-i Câmî'nin soyundan geldiklerini iddia eden bazı meşhur şahıslar vardır. Meselâ Hümâyûn'un annesi Mâhim Begüm, Ekber Şah'ın annesi Bânî Begüm ve Bânû Ağa soy şecerelerini şeyhe bağlamışlardır.

Gerek elde bulunan *Ünsü't-tâ'ibîn* ve *Miftâhu'n-necât* adlı eserlerinden, gerekse menkıbelerinden anlaşıldığına göre Câmî Sünnî bir mutasavvıftır. *Miftâhu'n-necât*'ta Allah'a imandan sonra Ehl-i sünnet ve'l-cemaat'a sadakatle bağlı kalmayı en önemli vazife sayar ve Sünnîliğin esaslarını izah eder. *Semâ*'ın haram olmadığını dikkat çektikten sonra kendi zamanında semâ yapanların nefsanî arzularına uyduklarını, birçoğunun bilerek veya bilmeyerek İbâhîliğe ve zındıklığa kaydığını söyler. Mensuplarına cehrî zikir yerine hafî zikri tavsiye eder. Cahil ve menfaatperest şeyhleri, murdar şeyleri çok uzaklardan gören ve kokusunu alan kartallara benzetir ve menfaat peşinde koşan bir şeyhin, müridini ancak murdar leş peşinde koşturacağını ifade eder. "Her çeşmeden su içilmez, her otlakta otlamak doğru olmaz" diyerek böyle şeyhlere intisap edenleri uyarır. O yalnız cahil şeyhlere değil devrinin zâhir ulemâsına da hücum eder: Arapça bilmek ve konuşmakla âlim olunamayacağını, Arapça bilmeyen herkesin de cahil olmadığını ısrarla belirtir. Bu tâvizsiz tavri Câmî'ye bir hayli düşman kazandırmıştır. Ancak halk üzerindeki güçlü tesiri muhaliflerinin kendisine zarar vermesine imkân bırakmamış, aksine şeyhin itibar ve nüfuzu gittikçe artmış ve bu tesir ölümünden sonra da devam etmiştir. Çocukları, torunları ve müridleri onun mânevî hâtirasını büyük bir itina ile devam ettirmişler ve zamanla bu hareket *Câmiyye** tarikâtı haline gelmiştir.

Şeyhin, Zahîrüddin İsâ ve Şehâbeddin İsmâil adlı iki oğlu ile Şemseddin Mutahhar adlı oğlundan olan torunu Kut-

büddin Muhammed'in eserleri günümüze kadar ulaşmıştır. *Rumûzü'l-ḥakâ'ik* ve *Sırrü'l-bedâ'iy*^c adlı eserlerin müellifi Zahîrüddin İsâ ilim ve edebiyatta çağının ileri gelenlerindendi. Şehâbeddin İsmâil, babası hakkında *Der İsbât-ı Büzürgü-i Şeyḥ-i Câm* adlı bir menâkıbnâme yazarak muhaliflerinin şeyhe yönelttikleri ithamları cevaplandırmıştır. Abdurrahman-ı Câmî *Nefeḥâtü'l-üns*'te şeyhi anlatırken bu eserden faydalanmıştır. İbn Mutahhar mahlasını kullanan torunu Kutbüddin Muhammed'in *Ḥadîkatü'l-ḥakîka* (Tahran 1343 hş.) adlı tasavvufî bir eseri vardır.

Eserleri. Câmî'nin eserleri genellikle tasavvuf, âdâb, mev'iza ve nasihata dair olup sade ve basit bir üslûpla Farsça olarak kaleme alınmıştır. Müellif maksadını diyaloglarla anlatmayı tercih etmiş, sık sık teşbih ve temsillere başvurmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: 1. *Miftâhu'n-necât*. Tövbekâr olan oğlu Necmeddin'in arzusu üzerine ona kurtuluşun anahtarını vermek maksadıyla yazılmış olup bir mukaddime ile yedi bölümden ibaret tasavvufî bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Lala İsmâil, nr. 682/2; Hacı Mahmud, nr. 1042/2) yazmaları bulunan eser Ali Fâzıl tarafından neşredilmiştir (Tahran 1347 hş.). 2. *Üns* (*Enîs*) ü't-tâ'ibîn *şırâtü'llâhi'l-müstakîm*. Taraftarlarının çoğaldığını ve herkesle görüşmenin mümkün olmadığını gören şeyh, fikirlerini müntesiplerine doğru olarak aktarabilmek için bu eseri yazmak lüzumunu duymuştur. Tasavvufî inanç, hal ve hareketlerin diyaloglar şeklinde işlendiği eser Ali Fâzıl tarafından iki cilt halinde neşredilmiştir (Tahran 1350 hş.). 3. *Ravzatü'l-müznibîn*. 526'da (1132) telif edilen bu eser de Ali Fâzıl tarafından neşredilmiştir (Tahran 1355 hş.). 4. *Risâle-i Semerkandiyye*. Câmî'nin Semerkant'tan yazdığı mektuplardan meydana gelir. Gaznevî'nin *Maḳâmât-ı Jendepîl* (Tahran 1340 hş.) adlı eserinin eki olarak (s. 329-347) kısmen neşredilen bu eserin yazma bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Nâfiz Paşa, nr. 399, 1^a-37^b). 5. *Dîvân*. Ahmed, Ahmed-i Câm, Ahmed-i Câmî mahlaslarını kullanan şairin âşıkane hatta rindâne sayılabilecek manzumeleriyle zühdi şiirlerinin yer aldığı eser 1302-1342 yılları arasında Hindistan'da çeşitli defalar basılmıştır. Eserin bazı basımları 2820, bazıları 4000 beyittir. Divanın 2537 beyitten meydana gelen yazma bir nüshası, mesnevi tarzında kaleme alınan

Ḳalendernâme'si ile birlikte Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Nâfiz Paşa, nr. 399).

527'de (1133) telif edilen *Bihârü'l-ḥakîka* ve 533'te (1139) yazılan *Künûzü'l-ḥikme* adlı eserlerinin de muhtelif yazmaları vardır. *Sirâcü's-sâ'irin* adlı üç ciltlik eserinin bir nüshası ise Tahran Millî Kütüphanesi'ndedir (nr. 4625).

Kaynakların zikrettiği *Fütûhu'r-rûḥ*, *İ'tikâdnâme*, *Maḥabbetnâme*, *Zühdiyyât* (şiirler), *Sûz u Güdâz* ve *es-Sırrü'l-meknûn ve'l-ḥikdû'l-manzûm fi't-ḥısımât* adlı eserler bugüne ulaşmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Heshmat Moayyad, *Die "Maḳâmât" des Gaznavî, eine legendäre Vita Aḥmad-i Gâms, genannt Zandapil, 1049-1141, Frankfurt 1959*; a.m.f., "Aḥmad-e Jâm", *Elr.*, I, 648-649; Vladimir Ivanow, "A Biography of Shaykh Aḥmad-i Djâm", *JRAS* (1917), s. 308-365; F. Meier, "Zur Biographie Aḥmad-i Gâm's und zur Quellenkunde von Gâmî's Nafaḥātu'l-Uns", *ZDMG*, sy. 97 (1943), s. 47-67; a.m.f., "Aḥmad-i Djâm", *EP*² (Fr.), I, 291-293; A. S. Beveridge, "Câmî", *IA*, III, 15; V. F. Büchner, "Türbet-i Şeyh-Câm", a.e., XII/2, s. 140.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

el-CÂMÎ' li-AHKÂMÎ'L-KUR'ÂN

(الجامع لأحكام القرآن)

Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *Kur'ân-ı Kerim* tefsiri.

Tam adı *el-Câmî' li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân ve'l-mübeyyin limâ teẓammenehû mine's-sünneti ve âyi'l-furḳân*'dır; *Tefsîrü'l-Ḳurḫubî* adıyla da bilinir. Kurtubî eseri yazma amacını, *Kur'ân-ı Kerim* tefsirine dair ömrü boyunca derlediği dil, i'rab (nahiv/sentaks), kıraat vb. konulardaki nükteleri veciz bir şekilde ifade etmek, yoldan çıkmış ve sapmışlara cevap vermek, âyetlerin iniş sebepleri (esbâb-ı nüzûl) ve ahkâma dair pek çok hadisi tefsir ilmine taşımak ve hem bu rivayetleri hem seleften nakledilen görüşleri açıklamak şeklinde ifade eder (*el-Câmî'*, I, 7).

el-Câmî' li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân, adına bakıldığında ahkâmü'l-Kur'ân türü bir telif izlenimi verse de aslında yine adımda ifade edildiği üzere âyetleri farklı yönleriyle ele alan kapsamlı (câmi') bir *Kur'ân* tefsiridir. Bütün âyetleri esbâb-ı nüzûl, dil ve üslûp özellikleri (lugavî tahliller), kıraat farklılıkları, âyetler arasındaki nâsih-mensuh ilişkisi, itikadî meseleler ve ahkâm gibi bütün yönleriyle tefsir etmeyi hedefleyen ve bunu yaparken ilgili rivayet ve görüşleri